

مؤلفه های اقتصاد مقاومتی در قرآن و روایات تفسیری*

اکبر احمدی^۱

چکیده

اقتصاد مقاومتی، نوعی خاص از تدبیر معیشت است که در شرایط سخت حاصل از عوامل بیرونی باعث دوام و ثبات اقتصادی می شود. اعتقاد این است که دین اسلام به عنوان داعیه دار بنای حکومت و نظام اسلامی، الگوی اقتصادی مقاوم و کارآمدی را برای اداره زندگی فردی و اجتماعی ارائه دهد. بنابراین اعتقاد، ضرورت پرداختن به موضوع جدید اقتصاد مقاومتی و جستجوی راهکارهای ارائه شده از سوی قرآن و روایات تفسیری اهل بیت علیهم السلام و مستند کردن الگوی اقتصاد مقاومتی از این طریق، امری بدیهی است. در این نوشتار، مؤلفه ها و راهکارهای قرآنی اقتصاد مقاومتی با استمداد از روایات تفسیری اهل بیت علیهم السلام استخراج و تبیین شده است و تا حد امکان، روش های عملی موجود در سنت اهل بیت علیهم السلام برای بهره بردن از راهکارهای قرآنی مطرح شده است. رویکرد جهادی به اقتصاد، کار و تولید، بهره بردن از زمین و استخراج معادن، بعضی از راهکارهای یافته شده در سطور پیش روست.

* این نگاشته، همسو با فعالیت های گروه «معارف حدیث» در پژوهشکده حدیث حوزه منتشر می شود.
۱. فارغ التحصیل کارشناسی ارشد دانشگاه قرآن و حدیث (ahmadi1101@gmail.com).

واژگان کلیدی: افة صاء مقاوم، الگوهای ر شد افة صاءى، جهاد افة صاءى، ءجمل
گرایى، فسادستیزی، معارف قرآن و حدیث.

«اقتصاد مقاومتی» موضوعی است که توسط مقام معظم رهبری وارد ادبیات اقتصادی ایران شد.^۱ دامنه این مبحث به مجامع دانشگاهی و حوزوی کشیده شد و دستگاه‌های کشوری و لشکری در اجرای لوازم و اقتضائات آن وارد عمل شدند.

مقصود از اقتصاد مقاومتی در این نوشتار، الگویی از اقتصاد بومی و علمی برآمده از فرهنگ انقلابی و اسلامی است که بر همه مشکلات اقتصادی فائق می‌آید؛ دشمن را در جنگ اقتصادی به شکست وامی‌دارد و در مخاطرات و بی‌اطمینانی‌های ناشی از تحولات خارج از اختیار، با حفظ دستاوردهای کشور و تداوم پیشرفت و تحقق آرمان‌ها، اقتصاد متکی به دانش و فناوری، عدالت‌بنیان، درون‌زا، برون‌گرا، پویا و پیشرو را محقق می‌سازد.^۲ چنان‌که از تعریف یاد شده برمی‌آید، در این نوع از اقتصاد، نکات زیر قابل تأمل است:

۱. شالوده و خمیرمایه این اقتصاد علمی برآمده از فرهنگ انقلاب و اسلامی ایران است و این سبب ایجاد اقتصادی بومی و مقاوم می‌شود.
۲. این اقتصاد توان مقابله با تکانه‌ها و فشارهای خارجی وارد بر اقتصاد _ که از طرف دشمن یا بحران‌های اقتصادی جهانی پدید می‌آید _ را دارد.
۳. در طول اجرای سیاست‌های این اقتصاد، دستاوردهای کشور _ اعم از دستاوردهای معنوی، ارزشی و مادی _ حفظ خواهد شد و پیشرفت در این جهت تا دستیابی به آرمان‌ها تداوم خواهد یافت.

۱. نخستین بار لفظ «اقتصاد مقاومتی» از سوی رهبر معظم انقلاب، در تاریخ ۱۳۸۹/۶/۱۶ در جمع گروهی از کارآفرینان کشور به کار رفت و تبیین شد.
 ۲. برگرفته از مقدمه سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی، ابلاغ شده از سوی رهبر معظم انقلاب در تاریخ ۲۹ بهمن ماه ۱۳۹۲.

۴. اقتصاد مقاومتی، تکیه بر علم و دانش دارد.

۵. این نوع اقتصاد، از حدود عدالت تجاوز نمی کند و خود ایجادگر عدالت اجتماعی خواهد بود.

۶. اقتصاد مقاومتی به ظرفیت های درونی کشور تکیه دارد، ولی از تجارب جهانی بی بهره نمی ماند

و افزون بر این، از ظرفیت بازارهای بیرونی برای بسط دادن خود استفاده خواهد کرد، به شرط آن که مقاومتی بودنش تحت الشعاع قرار نگیرد.

نظر به نو بودن موضوع اقتصاد مقاومتی و کمبود منابعی که به طور خاص به آن پرداخته اند و نیز

کاربردی بودن آن برای نظام های حکومت دینی، ضروری است با مراجعه به قرآن و حدیث، راهکارها و مستندات دینی اقتصاد مقاومتی را برای مقاوم سازی اقتصاد کشور ارائه داد.

از آن جا که موضوع اقتصاد مقاومتی، موضوعی نو در عرصه اقتصاد به شمار می آید، در موضوع

«اقتصاد مقاومتی در آیات قرآن و روایات تفسیری اهل بیت علیهم السلام» تحقیقی جامع انجام نشده است. البته

موضوع اقتصاد اسلامی، افزون بر کتاب هایی مانند اقتصادنا اثر شهید محمدباقر صدر و بحث های

اقتصادی کتاب روایی الحیاء نوشته محمد رضا حکیمی، در بسیاری از کتاب ها و مجامع روایی نیز

مطرح شده است؛^۱ اما به طور ویژه که در مقاله پیش رو به آن پرداخته شده، در هیچ نوشتاری دیده

نمی شود. مقالات مرتبط به موضوع^۲ که در سال های اخیر منتشر شده نیز جامعیت لازم را ندارند.

پژوهش حاضر به شش بخش، به عنوان مؤلفه های اقتصاد مقاومتی پرداخته است.

۱. مانند «کتاب المعیشة» در الکافی؛ «الاقتصاد» در میزان الحکمة و ...

۲. مقالاتی مانند «اقتصاد مقاومتی یا مبانی اقتصاد از دیدگاه قرآن»، «اقتصاد مقاومتی چیست و تفاوت آن با ریاضیت اقتصادی، آداب خرید و فروش در آموزه های دینی».

منظور از رویکرد جهادی در اقتصاد این است که همه افراد جامعه اسلامی و نهاد های حکومتی در تمام سطوح برای حل و فصل گره های اقتصادی بر اساس ضوابط و احکام از برخی منافع خود چشم پوشی کنند^۱ و همت عالی خود را برای ارتقای اقتصاد مصروف دارند.

قرآن کریم در این باره می فرماید:

﴿انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾^۲

همگی به سوی میدان جهاد حرکت کنید؛ سبکبار با شید یا سنگین بار! و با اموال و جان های خود، در راه خدا جهاد نمایید. این برای شما بهتر است اگر بدانید!

آیه یاد شده بخشش مال در راه خدا را یکی از شعبه های جهاد می داند و آن را بهترین اعمال خوانده است. در برخی دیگر از آیات، از این عمل به تجارتي نجات بخش^۳ تعبیر شده است. در شرایط بحرانی و تحریم _ که جنگ تمام عیار اقتصادی است^۴ _ باید در مقوله اقتصاد رویکردی جهادی داشت و بدیهی است مقابله کردن با تحریم و ترفندهای اقتصادی دشمن، جهاد در راه خدا محسوب می شود و به حکم این آیه، مؤمنان باید با مال و جان وارد عرصه جهاد شوند.

حال با توجه به مفاد آیاتی مانند آیه ۴۱ سوره توبه، می توان مصادیقی را به عنوان عمل جهادی بیان

۱. چنان که در مقدمه تبیین شد، چشم پوشی از منافع به مقداری است که به زندگی عادی فرد یا نهاد ضرری نمی زند و به ریاضت اقتصادی نمی انجامد.

۲. توبه، ۴۱.

۳. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ * تَوَمَّنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾. (صف، ۱۰-۱۱)

۴. مقام معظم رهبری در این باره می فرماید: «این تحریم ها از حدود زمستان سال ۹۰ تا امروز، تبدیل شده به جنگ اقتصادی، دیگر اسم آن تحریم هدفمند نیست؛ یک جنگ تمام عیار اقتصادی است که متوجه ملت ماست». (بیانات در جلسه تبیین سیاست های اقتصاد مقاومتی، ۱۳۹۲/۱۲/۲۰)

کرد؛ البته هرچند این مصادیق به صراحت در متون دینی بیان نشده اند، اما مطالبی عقلایی هستند که همگان به صحت آن ها اذعان دارند.

۱. خرید تولیدات داخل

امروزه بازار کشورهای اسلامی مملو از اجناس خارجی است و ترجیح دادن جنس خارجی بر مشابه داخلی در هنگام خرید، به فرهنگ غالب تبدیل شده است. با چشم بستن بر زرق و برق های ظاهری اجناس خارجی و کیفیت برتر احتمالی آن بر مشابه داخلی، نمونه ای از جهاد اقتصادی رقم خواهد خورد و در درازمدت به توسعه و رونق اقتصادی از طریق وسعت بازار مصرف از یک سو و کیفی سازی تولید از سوی دیگر می انجامد.

۲. پرداخت مالیات

نمونه ای دیگر از رویکرد جهادی در اقتصاد _ که باید بدان توجه و دقت کرد _ پرداختن مالیات بر درآمد، براساس قانون است. فرار از پرداخت مالیات به خصوص در شرایط بحرانی، نوعی فرار از جهاد به شما می آید. از این رو تولیدکنندگان باید با اظهار دقیق میزان درآمد و پرداخت مالیات آن، به این عرصه از جهاد اقتصادی وارد شوند و کمک کار حکومت باشند.^۱

۳. بالا بردن بهره وری

نمونه مهم دیگری از رویکرد جهادی در اقتصاد، مجاهدت تولیدگران و کارگران بخش تولید در کیفیت بخشیدن به جنس تولید شده از یک سو و بالا بردن بهره وری از سوی دیگر است. اگر از آحاد مردم، انتظار اقبال به جنس داخلی بجا و منطقی است و جهاد اقتصادی به شمار می رود، دست اندر

۱. نک: بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با مردم آذربایجان، ۱۳۹۳/۱۱/۲۹.

کاران تولید نیز به شکرانه این اقبال و به حکم وظیفه جهادی خود، باید ضمن بالابردن میزان بهره وری، جنسی در حد اعلاى کیفیت و کمترین قیمت ارائه کنند. در این شرایط است که بنیه های مستحکم اقتصاد بسته خواهد شد.^۱

۴. پرداخت خمس

ابداع دو حکم زکات و خمس در اسلام، حکم به نوع دیگری از جهاد مالی است که به اجرای عدالت اجتماعی که خود یکی از مؤلفه های اقتصاد مقاومتی است، کمک خواهد کرد که به دلیل جهادی بودن حکم در این بخش ذکر می شود.

قرآن کریم می فرماید:

﴿وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِلَّذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ إِن كُنتُمْ أُمَّتٌ بِاللَّهِ وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ التَّقَىٰ الْجَمْعَانِ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾^۲

بدانید هر گونه غنیمتی به دست آورید، خمس آن برای خدا، و برای پیامبر، و برای ذی القربى و یتیمان و مسکینان و واماندگان در راه [از آن ها] است، اگر به خدا و آن چه بر بنده خود در روز جدایی حق از باطل، روز درگیری دو گروه [باایمان و بی ایمان] (روز جنگ بدر) نازل کردیم، ایمان آورده اید و خداوند بر هر چیزی تواناست.

از جمله روش های قرآن برای ایجاد تعادل اقتصادی در بین امت، ابداع حکم خمس است. در این

۱. نک: بیانات مقام معظم رهبری در حرم مطهر رضوی، ۱۳۹۳/۱/۱.

۲. انفال، ۴۱.

روش هم رهبر و رئیس حکومت توانایی اقتصادی پیدا می کند و هم گروه مـ شخص دیگری از فقرا و مساکین امت از فقر رهایی پیدا می کنند.

از امام رضا علیه السلام درباره آیه **﴿وَأَعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ﴾** سؤال شد؛ ایشان فرمود:

سهم خداوند، به رسول خدا صلی الله علیه و آله واگذار می شود، و آن چه از رسول خدا صلی الله علیه و آله است به امام واگذار می شود. باز سؤال شد: اگر صنفی از اهل خمس سهم او بیشتر شد و صنفی دیگر کمتر، چه می کنند؟ حضرت پاسخ داد: آن سهم به امام برمی گردد. آیا نمی دانی رسول خدا صلی الله علیه و آله چه می کرد؟ آیا به هر کس صلاح می دید عطا نمی کرد؟ امام نیز همین طور عمل می کند.^۱

۵. پرداخت زکات

زکات _ اعم از واجب و مستحب که به نوعی گذشتن از منافع است _ خود نمونه ای از عمل جهادی در اقتصاد به شمار می رود. بدیهی است اگر تمام کسانی که زکات بر عهده شان است، نسبت به وظیفه خود اقدام کنند، چرخ اقتصاد قشر عظیمی از مردم زمان خود را به گردش درخواهند آورد.

خداوند در آیه ۱۸۶ سوره آل عمران می فرماید:

﴿لَتَبْلُوَنَّ فِي أَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ...﴾

به یقین در اموال و جان های خود، آزمایش می شوید.

روایات وارد شده در ذیل این آیه، علت وجوب زکات را تقویت قشر ضعیف دانسته و توضیح داده

که منظور از آزمایش در اموال، پرداختن زکات است.

۱. الکافی، ج ۱، ص ۵۴۴.

امام رضا علیه السلام در پاسخ نامه ای که مسائلی را در آن از امام علیه السلام پرسیده شده بود، فرمود:

زکات، برای توانایی بخشیدن به فقرا و حفظ اموال ثروتمندان است؛ چرا که خداوند اهل

صحت را به رسیدگی به بیچارگان اهل زمانه خود مکلف کرده است، چنان که فرموده

است: «به یقین در اموال و جان های خود، آزمایش می شوید»؛ منظور اخراج زکات است.^۱

همچنین امام صادق در ذیل دو آیه شریفه ﴿وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ * لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ﴾^۲

می فرماید:

او مردی است که خداوند ثروتی از مال به او می دهد، پس او هزار و دو هزار و سه هزار

و یا کمتر و یا بیشتر از آن را جدا می کند و با آن صله رحم به جا می آورد و سنگینی

[فقر] را از قومش برمی دارد.^۳

توجه به این نکته لازم است که عمل به حکم انفاق،^۴ می تواند فقر را از جامعه ریشه کن کند و فقرا

را به سطحی از توان اقتصادی برساند که لباس فقر و تنگ دستی را به در آورند و زندگی خود را به

سمت اقتصادی شدن پیش برند. امام صادق علیه السلام در این باره می فرماید:

خداوند عز و جل برای فقرا در اموال اغنیا به قدری قرار داد که برای زندگی فقرا کفایت

کند و اگر چنین نبود و این مقدار کفایت نمی کرد، آن را زیادتیر می کرد و آن چه از

ناداری و ضعف که به فقرا می رسد، به دلیل ندادن حق آن ها توسط اغنیاست [نه کم بودن

۱. علل الشرایع، ج ۲، ص ۳۶۹.

۲. «و آن ها که در اموالشان حق معلومی برای تقاضاکننده و محروم است». (معارج، ۲۴-۲۵)

۳. الکافی، ج ۳، ص ۵۰۰.

۴. انفاق به معنای عام.

مقدار تعیین شده در اموال اغنیا)^۱.

ب) ایجاد تحرک و پویایی در اقتصاد

قرآن کریم جامعه مخاطب خود را به بهره بردن از زمین و نعمت های الهی موجود در آن ترغیب می نماید^۲ و بر لزوم حرکت برای به دست آوردن این نعمت ها و سامان بخشیدن به زندگی اقتصادی تأکید می کند.

۱. امر به حرکت برای طلب رزق

تأکید اسلام بر کار و فعالیت برای طلب رزق حلال چنان است که فرد تلاش گر در این زمینه را همانند مجاهد فی سبیل الله می داند.^۳ روشن است مخاطب شنوای این کلام، باید در پرتو چنین آموزه ای به مقوله کار و فعالیت، نگاهی مقدسی پیدا کند و تمام همت خود را در این مسیر قرار دهد.

قرآن کریم در آیه ۱۰ سوره جمعه می فرماید:

﴿إِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا، لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾؛

و هنگامی که نماز پایان یافت [شما آزادید] در زمین پراکنده شوید و از فضل خدا بطلبید، و خدا را بسیار یاد کنید، شاید رستگار شوید.

امام صادق علیه السلام این آیه شریفه را بر حرکت و تلاش برای طلب رزق حلال شاهد گرفته

۱. همان، ج ۳، ص ۴۹۷.

۲. ﴿قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَذَلِكَ نَفْصَلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ﴾. (اعراف، ۳۲)

۳. قَالَ عليه السلام: الْكَادُ عَلَى عِيَالِهِ مِنْ حَلَالٍ كَالْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ. (من لا يحضره الفقيه، ج ۳، ص ۱۶۸)

است و می فرماید:

من در مورد حاجتی که خداوند آن را کفایت کرده سوار بر مرکب می شوم و این کار را نمی کنم جز برای این که خداوند من را ببیند که در طلب رزق حلال حرکت می کنم؛ آیا قول خداوند را نشنیده ای که می فرماید: «و هنگامی که نماز پایان یافت [شما آزادید] در زمین پراکنده شوید و از فضل خدا بطلبید، و خدا را بسیار یاد کنید شاید رستگار شوید»؟ آیا اگر مردی داخل خانه ای شود و درب آن خانه را بر خود ببندد و بگوید: رزق من بر من نازل می شود، چنین چیزی خواهد شد؟ آیا او یکی از آن سه گروهی که دعایشان مستجاب نمی شود نیست؟^۱

۲. امر به تصرف در زمین و طلب رزق

همان طور که خدای متعال انسان را به سعی و تلاش امر فرموده، زمینه اشتغال و فعالیت را نیز در زمین مهیا کرده است و از انسان خواسته با تصرف بر زمین رزق خود را دریافت کند؛ همچنان که فرمود:

﴿هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ ذُلُولًا فَأَمْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ وَإِلَيْهِ النُّشُورُ﴾^۲

او کسی است که زمین را برای شما رام کرد، بر شانه های آن راه بروید و از روزی های خداوند بخورید و بازگشت و اجتماع همه به سوی اوست .

قرآن شریف، نمونه هایی از انواع تصرفات انسان در زمین که نقشی بسیار مهم در تأمین معیشت

۱. مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۴۳۵.

۲. ملک، ۱۵.

مردم دارد و تقویت اقتصاد از آن طریق میسر است را مثال می زند.^۱

۳. اشاره به تجارت

قرآن با نهی از باطل خواری،^۲ به مخاطبان خود امر می کند که برای کسب نیازهای خود از طریق

دیگران، در مسیر تجارت محدود باشند:

﴿لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ﴾^۳

ای کسانی که ایمان آورده اید! اموال یکدیگر را به باطل [و از طرق نامشروع] نخورید،

مگر این که تجارتي با رضایت شما انجام گیرد. و خودکشی نکنید! خداوند نسبت به شما

مهربان است.

تجارت در اصطلاح روایات، معنایی عام دارد و هر شغل درآمدزایی را دربر می گیرد. محمد بن

فضیل از امام کاظم علیه السلام در این باره نقل چنین می کند:

هر کاری که انسان با آن دری به رزقش بگشاید تجارت است.^۴

اگر تجارت به این معنا در یک جامعه فرهنگ غالب شود و مردم از این راه در پی غنابخشی به

زندگی خود باشند، ضمن ایجاد فضای پاک اقتصادی، دست حکومت ها در جهت دادن سرمایه های

عمومی به سمت تولید و عمران گشاده تر خواهد بود و غنای عمومی را در پی خواهد داشت.

امام صادق از امیر مؤمنان علیه السلام چنین روایت می فرماید:

۱. آیات مربوطه در ذیل عنوان «اشاره به شغل های تولیدی» به تفصیل بیان خواهد شد.

۲. در بخش فسادزدایی از اقتصاد، به مصادیق باطل خواری اشاره خواهد شد.

۳. نساء، ۲۹.

۴. الکافی، ج ۵، ص ۳۰۶.

به تجارت پردازید؛ به درستی که بی نیازی از آن چه در دست دیگران است در آن نهفته

است.^۱

ج) اشاره به تولید و تکیه بر ظرفیت های داخلی

قابل استفاده کردن منابع خدادادی موجود در زمین از راه تبدیل و نیز بهره بردن از موجودات خوراکی و تزئینی و صنعتی و ... که در سطح زمین قابل دسترسی هستند، یکی از اشارات قرآن است؛ همچنان که می فرماید:

﴿هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ ذُلُولًا فَامْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ وَإِلَيْهِ النُّشُورُ﴾^۲

او کسی است که زمین را برای شما رام کرد. بر شانه های آن راه بروید و از روزی های خداوند بخورید و بازگشت و اجتماع همه به سوی اوست .

بر اساس دستور آیه، وظیفه فرد فرد مسلمانان در بهره بردن از ثروت های طبیعی _ که امروزه نام تولید بر آن می گذارند _ قابل دریافت است. به دیگر تعبیر، آیه شریفه با رام خواندن زمین، در دسترس بودن و سهل الوصول بودن منابع را یادآور می شود و از مردم می خواهد حرکت کنند و با همت و تلاش رزق خود را از این منابع موجود در زمین بهره مند شوند. از این رو از اشاره آیه می توان به جز تأکید بر تولید، لزوم بهره بردن از منابع سرزمینی خود و تکیه بر ظرفیت های داخلی را نیز استفاده کرد.

۱. همان، ج ۵، ص ۱۴۹.

۲. ملک، ۱۵.

۱. اشاره به تولید خوراکی ها و زینت آلات از دریا

آیاتی از قرآن به تولیدات دریایی و دریافت رزق از این خوان گسترده الهی اشاره می کند و آن را

فضل خدا بر بندگانش می داند. خداوند در آیه ۱۵ سوره ملک می فرماید:

﴿وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِنَآكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ مَوَآخِرَ فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلِعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾

او کسی است که دریا را مَسَخَّرَ [شما] ساخت تا از آن، گوشت تازه بخورید و زیوری

برای پوشیدن [مانند مروارید] از آن استخراج کنید و کشتی ها را می بینی که سینه دریا را

می شکافند تا شما از فضل خدا بهره گیرید، شاید شکر نعمت های او را به جا آورید!

آیه شریفه به روشنی امکان استفاده از دریا را در سه عرصه جدای از هم بیان می کند که هر کدام

منبعی عظیم از تولید و تجارت و در نهایت درآمد را برای مردم و حکومت ها به دنبال خواهد داشت.

روشن است که اشاره قرآن به این مسئله و معرفی آن به عنوان یکی از آیات الهی، می تواند مسلمانانی

را که در همسایگی دریا قرار دارند به بهره بردن بیشتر و دقیق تر از این عرصه ها برانگیزد.

امام علی علیه السلام، عاصم بن زیاد _ که تارک دنیا شده، رهبانیت پیشه کرده بود _ را به حضور طلبید و

برای روشن کردن خطا و اشتباه بودن عمل او فرمود:

وای بر تو ای عاصم! آیا می پنداری که خدا لذات را بر تو مباح کرده اما دوست ندارد تو

از آن ها بهره ببری؟! تو کمتر از آنی که خدا چنین برخوردی با تو کند؛ یا آیا قول خدا را

نشنیده ای که می فرماید: «... از هر دو گوشتی تازه می خورید و وسایلی زینتی استخراج

کرده، می پوشید»؟ به خدا قسم که مصرف کردن نعمت های خدا نزد او بهتر است از

شمردن نعمت ها.^۱

۲. اشاره به بهره وری از معادن

قرآن در اشاره به تولید و ارشاد به بهره بردن از منابع خدادادی، معادن آهن را نازل شده از طرف

خدا برای منفعت بردن مردم معرفی می کند:

﴿وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ﴾^۲

و آهن را نازل کردیم که در آن نیروی شدید و منافی برای مردم است.

و در جایی دیگر از قرار دادن آهن به عنوان ماده ای نرم و قابل استفاده برای ساخت زره در دستان

حضرت داود نبی عليه السلام حکایت می کند:

﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ مِمَّا فُضِّلَ بِهِ يَا جِبَالَ أُوبَىٰ مَعَهُ وَالطَّيْرَ وَالنَّارَ لَهُ الْحَدِيدَ * أَنْ أَعْمَلَ سَابِغَاتٍ

وَقَدَّرَ فِي السَّرْدِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾^۳

و ما به داوود از سوی خود فضیلتی بزرگ بخشیدیم [ما به کوه ها و پرندگان گفتیم: ای

کوه ها و ای پرندگان! با او هم آواز شوید و همراه او تسبیح خدا گوید! و آهن را برای او

نرم کردیم. [و به او گفتیم: زره های کامل و فراخ بساز، و حلقه ها را به اندازه و متناسب

کن! و عمل صالح به جا آورید که من به آن چه انجام می دهید بینا هستم.

توجه به این نکته لازم است که اگر چه به حکم و اذن خداوند آهن در دستانتان

حضرت داوود عليه السلام چون شمع و خمیر نرم و منعطف بود، اما آن چه در ورای این اذن خدایی نتیجه می

۱. شرح نهج البلاغه، ج ۱۱، ص ۳۵-۳۶.

۲. حدید، ۲۵.

۳. سبأ، ۱۰-۱۱.

شد، خودکفایی پیامبر خدا به سبب ساخت و تولید زره دستبافت از آهن بود. بر اساس روایات، حضرت داوود علیه السلام وقتی دانست خداوند نسبت به ارتزاق او از بیت المال کراهت دارد چهل صبح گریه کرد، خداوند آهن را برای او نرم کرد که به دست خود کسب روزی کند.^۱

۳. اشاره به کشت و زرع

بعضی از آیات قرآن، تولید رزق از راه کشت و زرع را در سایه لطف و رحمت خداوند رحمان متذکر شده است که در ادامه به آن ها اشاره می شود.

۱-۳. کشت و زرع و تولید رزق

اهمیت کشت و زرع و تأمین خوراک و پوشاک و حتی مواد صنعتی از این راه بر کسی پوشیده نیست و امروزه کشورهای مختلف با صنعتی کردن کشاورزی به دنبال بهره کشی بیشتر از زمین اند. قرآن کریم این مطلب را از نظر دور نداشته است و نزول باران و به وجود آمدن باغ ها و مزارع را مایه رزق بندگان می داند:

﴿وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُّبَارَكًا فَأَنْبَتْنَا بِهِ جَنَّاتٍ وَحَبَّ الْحَصِيدِ * وَالنَّخْلَ بَاسِقَاتٍ لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ * رِزْقًا لِلْعِبَادِ﴾^۲

و از آسمان، آبی پربرکت نازل کردیم، و به وسیله آن باغ ها و دانه هایی را که درو می کنند رویانندیم و نخل های بلندقامت که میوه های متراکم دارند. همه این ها برای روزی بخشیدن به بندگان است.

۱. نک: الکافی، ج ۵، ص ۷۴.

۲. ق، ۹-۱۱.

نقش کشاورزی در تولید نیازهای انسان ها بر کسی پوشیده نیست.^۱ قرآن شریف در ضمن بیان واقع شدن این چرخه تولیدی در تحت تدبیر الهی، به مرزوق بودن بندگان از آن اشاره کرده است.

بعضی از روایات زمان رویدن گیاهان و درختان را بر پهنه زمین به زمان هبوط حضرت آدم علیه السلام بر زمین و پذیرفته شدن توبه او منطبق کرده اند و این خود دلیلی است بر این که نباتات و اشجار برای فایده و ثمر رساندن به انسان آفریده شده اند.

امام باقر علیه السلام فرمود:

خداوند آدم را به زمین هبوط داد، در حالی که آسمان بسته بود و چیزی از آن نمی بارید و زمین نیز بسته بود و چیزی از آن نمی روید. پس وقتی خداوند توبه آدم را پذیرفت، به آسمان فرمود ابر بیاورد و سپس به ابرها فرمود به نهایت بیارند و به زمین فرمود درخت را برویاند و درخت ها میوه بدهند و رودها پر آب گردند. پس این بود بسته بودن زمین و آسمان و باز شدن آن ها.^۲

با این توضیح که رزق و فایده مردم در نباتات آفریده شده است، اهمیت تمرکز حکومت ها و مردم بر سرمایه گذاری در موضوع کشت و زرع و توسعه کشاورزی و در نهایت تولید احتیاجات از این راه مشخص می شود؛ به خصوص که امروزه با پیشرفت علم و صنایع مربوطه راه هایی برای استفاده از ضایعات تولیدات کشاورزی نیز کشف شده است.

۱. در کشورهای در حال توسعه، کشاورزی بخش غالب اقتصاد ملی به شمار می رود و معمولاً از حدود پنجاه تا نود درصد تولید ملی را دربر می گیرد. سهم اشتغال جامعه در این بخش در جوامع، متغیر از پنجاه تا ۹۵ درصد است. (نک: پایگاه خبری _ تحلیلی اقتصاد مقاومتی، مقاله «کشاورزی در اقتصاد مقاومتی»)

۲. الکافی، ج ۸، ص ۱۲۱.

اگرچه بیشتر اقوامی که خداوند متعال در قرآن از آن‌ها سخن گفته است، راه انحراف پیش گرفته اند و عقاب الهی شامل حالشان شده است، اما مردمی ثروتمند بوده اند و علت ثروتمندی آن‌ها، گستردگی و تنوع کشاورزی و فراوانی محصولات بوده و خدای سبحان این فراوانی را نعمت و رزق خود بر آن‌ها به شمار آورده است:

﴿لَقَدْ كَانَ لِسَبَإٍ فِي مَسْكِنِهِمْ آيَةٌ جَنَّتَانِ عَنْ يَمِينٍ وَ شِمَالٍ كُلُوا مِنْ رِزْقِ رَبِّكُمْ وَ اشْكُرُوا لَهُ
بَلَدَةٌ طَيِّبَةٌ وَ رَبُّ غَفُورٌ﴾^۱

برای قوم سبأ در محل سکونتشان نشانه ای [از قدرت الهی] بود؛ دو باغ [بزرگ و گسترده] از راست و چپ [رودخانه عظیم با میوه های فراوان و به آن‌ها گفتیم:] از روزی پروردگارتان بخورید و شکر او را به جا آورید؛ شهری است پاک و پاکیزه، و پروردگاری آمرزنده.

علامه طباطبایی در تفسیر ﴿كُلُوا مِنْ رِزْقِ رَبِّكُمْ﴾ می گوید:

در این جمله امر می کند رزق پروردگارتان را از این دو مزرعه بخورید، و این کنایه است از این که این دو مزرعه از جهت حاصل خیزی تمامی اقتصاد آن مردم را اداره می کرده.^۲

با مشاهده آیات یاد شده و تفحص در روایات، می توان دریافت که زراعت و باغ داری _ که منشأ تولید نان و نیازهای غذایی جامعه است _ از مشاغل تولیدی و تکیه گاه های اقتصاد به شمار می آید.

به نظر می رسد جامعه ای که از این حیث به خودکفایی برسد، اقتصاد خود را بر پایه ای محکم بنا نهاده است.

امام صادق علیه السلام می فرماید:

از پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم سؤال شد: چه مالی بعد از گاو بهتر است؟ حضرت فرمود: چیزهایی که در هنگام گل و لای [و بارندگی] محکم و استوارند و در هنگام خشکی و بی آبی زمین [تابستان] غذا دهنده هستند؛ بهترین چیز نخل است. هر کس آن را فروخت، [بداند که] پول حاصل از فروش آن مانند خاکستری است که در یک روز پرباد، بر بالای قله ای باشد، الا این که به جای آن دوباره نخل بخرد.^۱

پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم متناسب با واقعیت حاکم بر سرزمین حجاز و وابستگی مردم آن زمان به نخل، به آن اشاره کرده است. بنابراین می توان گفت هر سرزمین متناسب با شرایط اقلیمی خود به نوعی از کشت و زرع وابستگی دارد که لازم است مردم با حفظ آب و زمین های کشاورزی به آن شغل تولیدی بپردازند.

۴. اشاره به دامداری و تولیدات دامی

پرداختن به دامداری و تولیدات دامی نیز از جمله مشاغلی است که در آیات قرآن به آن اشاره شده است. قرآن کریم در برخی موارد، دام و دامداری را مایه جمال و زینت دانسته^۲ و در بعضی دیگر،

برای آن ها منافع گوناگون ذکر کرده است؛ همچنان که می فرماید:

۱. وسائل الشیعه، ج ۱۷، ص ۷۱-۷۲.

۲. نک: نحل، ۵-۸.

﴿أَوْ لَمْ يَرَوْا أَنَّا خَلَقْنَا لَهُمْ مِمَّا عَمِلَتْ أَيْدِينَا أَنْعَامًا فَهُمْ لَهَا مَالِكُونَ * وَذَلَّلْنَاهَا لَهُمْ فَمِنْهَا

رَكُوبُهُمْ وَمِنْهَا يَأْكُلُونَ * وَ لَهُمْ فِيهَا مَنَافِعُ وَمَشَارِبٌ أَفَلَا يَشْكُرُونَ﴾^۱

آیا ندیدند که از آن چه با قدرت خود به عمل آورده ایم چهارپایانی برای آنان آفریدیم که

آنان مالک آن هستند؟ و آن ها را رام ایشان ساختیم، هم مرکب آنان از آن است و هم از

آن تغذیه می کنند و برای آنان بهره های دیگری در آن [حیوانات] است و نوشیدنی هایی

گوارا. آیا با این حال شکرگزاری نمی کنند؟

روایاتی که درباره این موضوع وارد شده اند نیز اهمیت دامداری را در ایجاد ثبات اقتصادی گوشزد

می کنند.

۱ امام جعفر صادق علیه السلام به واسطه پدر بزرگوارش از اجدادش علیهم السلام از امیرالمؤمنین علیه السلام

نقل می کند که از پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم سؤال شد کدام مال بهتر است؟ فرمود: زراعتی که صاحبش

آن را کاشته و روز درو زکات آن را می پردازد. گفته شد: پس از زراعت، کدام مال بهتر

است؟ فرمود: گوسفندان مردی که وقتی برای چریدن روانه می شوند؛ همراه

آن هاست و نمازش را اقامه می کند و زکاتش را می پردازد. سؤال شد: پس از گوسفند،

کدام مال بهتر است؟ فرمود: گاو که صبحگاهان با خیر به چرا می رود و با خیر از

چرا برمی گردد.^۲

از توجه به سیاق روایت برمی آید که کلمه «خیر» در سؤالات پرسش گر و فرمایشات رسول

خدا صلی الله علیه و آله و سلم ناظر به جهت اقتصادی این اموال است. به دیگر تعبیر، پرسش گر از صرفه اقتصادی اموال

۱. بیس، ۷۱-۷۳.

۲. الکافی، ج ۵، ص ۲۶۰.

سؤال می کند و رسول خدا ﷺ به ترتیب چند نمونه را ذکر می کند و البته شرط خیریت را پرداخت حقوق شرعی اموال می داند.^۱

(د) مردم محور کردن اقتصاد

از دیگر نقش هایی که حکومت و آحاد جامعه می توانند در مقاوم سازی اقتصاد ایفا کنند، به جریان انداختن سرمایه ها و پرهیز از انباشت پول است. انباشت نقدی پول افزون بر آن که ممکن است مسئله رباخواری را در جامعه نهادینه کند، به کساد چرخه تولید نیز می انجامد و بر پیکره اقتصاد صدمه خواهد زد. آیات قرآن نیز به این مطلب پرداخته اند و برای به جریان انداختن اموال در دست سایر افراد جامعه و پرهیز دادن از ویژه خواری، راه هایی پیشنهاد داده اند.

۱. پرهیز دادن از زر اندوزی

قرآن شریف با زر اندوزانی که تنها منافع خود را در نظر دارند و حال جامعه برای آن ها مهم نیست به تندی بر خورد می کند و آنان را به عذاب دردناک و عده می دهد. روحیه زر اندوزی و پول پرستی مانعی بزرگ برای اقدام جهادی در اقتصاد به شمار می رود.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ كَثِيرًا مِنَ الْأَحْبَارِ وَالرُّهْبَانِ لَيَأْكُلُونَ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَيَصُدُّونَ
عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يَنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ
أَلِيمٍ﴾^۲

ای کسانی که ایمان آورده اید! بسیاری از دانشمندان [اهل کتاب] و راهبان، اموال مردم را

۱. نک: تفسیر نور الثقلین، ج ۳، ص ۳۸.

۲. توبه، ۳۴.

به باطل می خورند، و [آنان را] از راه خدا بازمی دارند! و کسانی که طلا و نقره را گنجینه
[و ذخیره و پنهان] می سازند، و در راه خدا انفاق نمی کنند، به مجازات دردناکی بشارت
دهد.

امام صادق علیه السلام در این باره می فرماید:

خداوند این زیادی اموال را به شما عطا کرد تا به سمتی که خداوند تعالی آن را توجه داد
به چرخش اندازید و برای گنج اندوزی آن را به شما نداد.^۱

آیه محل بحث، نتیجه زر اندوزی را مصرف نکردن اموال در راه خدا می داند و پیش تر گفته شد که
خدای متعال در آیه ۴۱ سوره مبارکه توبه، مؤمنان را از به صرف کردن اموال در راه خدا و حرکت
جهادی در مقوله اقتصاد فرامی خواند. بنابراین می توان نتیجه گرفت که رشد اخلاق زر اندوزانه در
جامعه، اخلاق و رفتار جهادی در باب اقتصاد _ که همان صرف اموال در راه خداست _ را به حاشیه
می راند. از این رو خدای متعال به تندی با زر اندوزان پول پرست سخن می گوید و به آن ها وعده
عذاب می دهد.

۲. عمومی کردن اموال

خداوند با عمومی کردن برخی اموال و سپردن مسئولیت اجرای این عمومی سازی به دست رسول

خدا صلی الله علیه و آله و سلم از ویژه خواری و تورم اموال در دست اغنیا جلوگیری کرده است. از این رو در آیه هفتم
سوره حشر می فرماید:

۱. من لا یحضره الفقیه، ج ۲، ص ۵۷.

﴿مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ﴾.

هـ) فساد ستیزی در اقتصاد

هرگاه مشاغل باطل و باطل خواری در جامعه رشد کند، چرخه اقتصاد سالم و تولیدگر دچار تزلزل می شود و تا مرز بی رونقی و تعطیلی پیش خواهد رفت. در مجموعه تعالیم دین، آموزه های فساد ستیز را می توان در قالب عناوین زیر یافت:

۱. پرهیز دادن از احتکار

با الغای خصوصیت از طلا و نقره _ که آیه منع کننده از زر اندوزی به آن اشاره کرده است _ می توانیم به این اصل کلی دست یابیم که اسلام با اندوختن هرگونه مالی که حقوق آن پرداخت نشود یا این که نفس اندوختن، حقوقی را از دیگران ضایع کند، مخالف است. در لسان روایات، از اندوختن مال و مایحتاج مردم به احتکار تعبیر شده است. از نظر اسلام، محتکر ملعون است^۱ و اولین ضرر احتکار متوجه عامه مردم می شود. از این رو می باید است با محتکر برخوردی سریع و درخور شود. امیرالمؤمنین علیه السلام به مالک اشتر می فرماید:

سفارش مرا درباره بازرگانان بپذیر ... و این را نیز بدان که در بسیاری از آن ها تنگ نظری

فاحش و بخل قبیح و احتکار منافع و زورگویی در خرید و فروش ها وجود دارد و این

دری است که به ضرر عامه مردم گشوده می شود؛ عیبی برای حکومت است. پس از

احتکار منع کن، چراکه رسول الله صلی الله علیه و آله از آن نهی کرد ... و باید خرید و فروش به سادگی

و موازین عدالت صورت گیرد و نه به خریدار و نه به فروشنده زیان رسد. کسی که پس از نهی کردن تو به احتکار مبادرت ورزد او را کیفر کن، بدون این که زیاده روی کنی، که رسول خدا ﷺ چنین کرد.^۱

۲. پرهیز دادن از قمار

قمار، از باطل ترین مشاغل به شمار می رود که قرآن کریم از آن ها نهی فرموده است. در برخی از آیات بر بطلان و حرمت قمار، صریحاً تأکید شده^۲ و به فسادآور بودن آن اشاره گردیده است. در برخی دیگر از آیات، از این عمل قبیح به صورت عام یاد شده و باطل بودن ارتزاق از این راه تذکر داده شده است؛ همچنان که در آیه ۲۹ سوره نساء می فرماید:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا﴾^۳

ای کسانی که ایمان آورده اید! اموال یکدیگر را به باطل [و از طرق نامشروع] نخورید، مگر این که تجارتی با رضایت شما انجام گیرد. و خودکشی نکنید! خداوند نسبت به شما مهربان است.

اسباط بن سالم نقل می کند: در نزد امام صادق علیه السلام بودم که مردی نزد ایشان آمد و درباره آیه ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ﴾ پرسید. حضرت در جواب فرمود: «عنی بذلك القمار؛

۱. همان، ج ۷۴، ص ۲۵۹.

۲. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾. (مائده، ۹۰)

۳. نساء، ۲۹.

خداوند از این کلام قمار را اراده کرده است»^۱.

علامه طباطبایی در ذیل این آیه می نویسد:

مجموع جمله ﴿لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم﴾ وقتی مقید شود به قید «بالباطل»، نهی از معاملات ناقله از آن استفاده می شود؛ یعنی معاملاتی که نه تنها مجتمع را به سعادت و رستگاری اش نمی رساند، بلکه ضرر هم می رساند و جامعه را به فساد و هلاکت می کشاند. و این معاملات باطل از نظر دین عبارت اند از امثال ربا و قمار و معاملات نامشخص که طرفین و یا یک طرف نمی داند چه می دهد و چه می گیرد.^۲

پرهیز دادن از ربا

حرمت ربا به حدی است که قرآن کریم از ترک نکردن آن به جنگ با خدا و رسولش تعبیر کرده است.^۳ ربا نیز از مصادیق ارتزاق از طریق باطل به شمار می رود و به رباخواران، عذاب دردناک الهی وعده داده شده است:

﴿فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ وَ بَدَّاهُمْ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ كَثِيرًا * وَأَخْذِهِمُ الرِّبَا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ وَأَكْلِهِمْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا﴾^۴

۲۵ به خاطر ظلمی که از یهود صادر شد و [نیز] به سبب جلوگیری بسیار آن ها از راه خدا،

بخشی از چیزهای پاکیزه را که بر آن ها حلال بود، حرام کردیم. و [همچنین] به دلیل ربا

۱. کتاب التفسیر، ج ۱، ص ۲۳۶.

۲. ترجمه تفسیر المیزان، ج ۴، ص ۵۰۱.

۳. نک: بقره، ۲۷۸ - ۲۷۹.

۴. نساء، ۱۶۰ - ۱۶۱.

گرفتن، در حالی که از آن نهی شده بودند و خوردن اموال مردم به باطل و برای کافران آن
ها، عذاب دردناکی آماده کرده ایم.

آیات دیگری از قرآن نیز از ربا نهی کرده اند^۱ و این همه نهی و تأکید بر حرمت، به دلیل فساد
است که از این فعل اقتصادی دامن گیر جامعه می شود؛ بدیهی است در جامعه ای رباخوار، ثروتمندان
انگیزه خود را برای ایجاد مشاغل تولیدی _ که عموماً پرزحمت و گاهی همراه با مخاطره اند _ از
دست می دهند و به انباشت مال از طریق رباخواری روی می آورند.

۴. پرهیز دادن از کم فروشی

کم فروشی نیز از جمله درآمدهایی به شمار می آید که قرآن کریم آن را نهی کرده و موجب فساد
در زمین دانسته است.^۲

﴿وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّفِينَ * الَّذِينَ إِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ * وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ
يُخْسِرُونَ﴾^۳

وای بر کم فروشان! آنان که وقتی برای خود پیمان می کنند، حق خود را به طور
کامل می گیرند، اما هنگامی که می خواهند برای دیگران پیمان یا وزن کنند،
کم می گذارند.

کم فروشی، از جمله عوامل مهم ایجاد اختلال در تعاملات مالی مسلمین است که سبب از بین بردن
اطمینان خاطر در خرید و فروش و نشاط بازار می شود. بازاری که در آن ناهنجاری کم فروشی پدید

۱. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُّضَاعَفَةً وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾؛ «ای کسانی که ایمان آورده‌اید! ربا [و سود پول] را چند برابر نخورید! از خدا بپرهیزید،
تا رستگار شوید». (آل عمران، ۱۳۰)
۲. نک: اعراف، ۸۵.
۳. مطففین، ۱ - ۳.

آید، از رونق خواهد افتاد و دامنه فساد مالی گسترش خواهد یافت.

و) اصلاح الگوی مصرف

قرآن کریم برای مقاوم کردن اقتصاد فردی و حکومتی و رهانیدن امت اسلامی و مخاطبان خود از بن بست ها و رکودهای اقتصادی، به چگونگی مصرف نعمت های خداوند نظر دارد تا از این رهگذر ضمن رعایت تعادل و اخلاق، اقتصاد فرد و جامعه نیز اثر پذیرد و دچار تزلزل نشود.

۱. پرهیز دادن از اسراف

اثر ابتدایی و مستقیم اسراف این است که اموالی که با صرف انرژی و وقت به دست آمده است، بدون داشتن فایده، به هیچ تبدیل می شود. حال اگر اسراف صورت گرفته در یک مجتمع بزرگ انسانی را به شمار آوریم، مقدار عظیم هدر رفت مال و ضرر اقتصادی به راحتی قابل تصدیق است. بنابر همین ضرر هنگفت و خسارت بزرگ است که برخی از روایات، اسراف را به بارآورنده فقر معرفی کرده اند.^۱ قرآن کریم در این باره می فرماید:

﴿يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ

الْمُسْرِفِينَ﴾^۲

ای فرزندان آدم! زینت خود را به هنگام رفتن به مسجد، با خود بردارید!

و [از نعمت های الهی] بخورید و بیاشامید، ولی اسراف نکنید که خداوند مسرفان را

دوست نمی دارد.

۱. من لا یحضره الفقیه، ج ۳، ص ۱۷۴.

۲. اعراف، ۳۱.

روایاتی نیز در ذیل این آیه به حدود اسراف و مصادیق آن پرداخته اند.

سلیمان بن صالح می گوید: به امام صادق علیه السلام گفتم: کمترین حد اسراف چیست؟ فرمود:

این که لباس قابل استفاده را دور بیندازی، اضافه ظرف غذا را بریزی، خرما را بخوری و

هسته آن را این جا و آن جا بیندازی.^۱

۲. ایجاد فرهنگ قناعت و پرهیز دادن از تجمل گرایی

قرآن کریم می کوشد نگاه مخاطبان خود را به زندگی دنیایی، نگاهی حقیقت مدار و واقع گرا کند که در پرتو این نوع نگرش، از یک سو به تجملات، گرایشی افسار گسیخته پیدا نکنند و از سوی دیگر، قناعت پیشگی در خلق و خوی آنان نهادینه شود. اگر در جامعه ای این دو ویژگی رشد کند _ یعنی مردم، گرایش به تجملات را در خود بخشکانند و قناعت پیشه کنند _ درهایی از رشداقتصادی به روی آنان گشوده خواهد شد.

﴿وَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ وَأَوْلَادُهُمْ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ﴾^۲

مبادا اموال و فرزندانشان، مایه شگفتی تو گردد! [این برای آن ها نعمت نیست، بلکه] خدا می خواهد آن ها را به این وسیله در دنیا عذاب کند، و جانشان برآید، در حالی که کافرند.

عمرو بن هلال از امام محمد باقر علیه السلام نقل می کند که فرمود:

إياك أن تطمح بصرک إلى من هو فوقک، فکفی بما قال الله عز وجل لنبيه صلى الله عليه وآله: ﴿وَلَا

۱. الکافی، ج ۴، ص ۵۶.

۲. توبه، ۸۵؛ همچنین نک: زخرف، ۳۵؛ تکوین، ۱-۲؛ طه، ۱۳۱.

تُعْجِبُكَ أَمْوَالُهُمْ وَأَوْلَادُهُمْ» وقال: «وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ

الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» فإن دخلك من ذلك شيء فاذكر عيش رسول الله ﷺ، فإنما كان قوته الشعير

وحلواه التمر ووقوده السعف إذا وجدته؛^۱

مواظب باش چشم تو به بالاتر از خودت نباشد و جمله «ولا تعجبك أموالهم ولا أولادهم»

که خداوند به پیامبرش فرمود برای این مواظبت کافی است و نیز جمله «ولا تمدن عينيك

إلى ما متعنا به أزواجاً منهم زهرة الحياة الدنيا» پس هرگاه تمایلی نسبت به مادیات در تو به

وجود آمد، زندگی ر رسول خدا ﷺ را به یاد آور که غذای او نان جو و شیرینی او خرما

بود و هیزم او برگ نخل، آن هم اگر می یافت.

نتیجه گیری

پس از بررسی آیات قرآن کریم و روایات تف سیری، اثبات شد که کتاب خدا به مباحث اقتصادی

توجه دارد و در این باره، اشارات و دستوراتی پیش روی مخاطبان خود گذاشته است که نام مؤلفه

های اقتصاد مقاومتی را بر آن می گذاریم و در موضوعات عام زیر قابل دسته بندی هستند:

۱. ایجاد رویکرد جهادی در اقتصاد؛ ۲. ایجاد تحرک و پویایی در اقتصاد؛ ۳. اشاره به تولید و تکیه

بر ظرفیت های داخلی؛ ۴. مردم محور کردن اقتصاد؛ ۵. فساد ستیزی در اقتصاد؛ ۶. صلاح الگوی

مصرف.

برای هر یک از مؤلفه های اقتصاد مقاومتی، ریزموضوعات و شاخه هایی مطرح شد

که راهکارهای عملی مقاوم کردن اقتصاد به شمار می آیند. در مجموع، این نوشتار آیاتی از قرآن را

۱. الکافی، ج ۲، ص ۱۳۷-۱۳۸.

پیش روی مخاطب خود گذاشت و به روایاتی تفسیری تمسک جست که برای پویا کردن اقتصاد امت قرآنی و استحکام بخشی به اقتصاد فردی و حکومتی کارایی دارند و مستندات موضوع اقتصاد مقاومتی _ که از سوی رهبر معظم انقلاب مطرح شده است _ به شمار می روند.

۱. قرآن کریم، ترجمه: آیت الله العظمی مکارم شیرازی.
۲. بحار الانوار، محمدباقر مجلسی، بیروت، مؤسسه الوفاء، دوم، ۱۴۰۳ق.
۳. البرهان فی تفسیر القرآن، سیدهاشم بحرانی، تحقیق: الدرر السات الاسلامیه، قم، بعثت، اول، ۱۴۱۶ق.
۴. ترجمه المیزان، سید محمدباقر موسوی همدانی، قم، جامعه مدرسین، پنجم، ۱۳۷۴ش.
۵. تفسیر نور الثقلین، عبدعلی بن جمعه عروسی حویزی، تحقیق: سیدهاشم رسولی محلاتی، قم، اسماعیلیان، چهارم، ۱۴۱۵ق.
۶. شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید، تحقیق: محمد ابوالفضل ابراهیم، قم، مکتبه آیه الله المرعشی النجفی، اول، ۱۴۰۴ق.
۷. علل الشرایع، محمد بن علی بن بابویه (شیخ صدوق)، قم، کتاب فروشی داوری، اول، ۱۳۸۵ش.
۸. الکافی، محمد بن یعقوب کلینی، تهران، دارالکتب الاسلامیه، چهارم، ۱۴۰۷ق.
۹. کتاب التفسیر، محمد بن مسعود عیاشی، تحقیق: سیدهاشم رسولی محلاتی، تهران، المطبعة العلمیه، ۱۳۸۰ق.
۱۰. مجمع البیان فی تفسیر القرآن، فضل بن حسن طبرسی، تهران، ناصر خسرو، سوم، ۱۳۷۲ش.
۱۱. من لا یضره الفقیه، محمد بن علی بن حسین بن بابویه قمی، تصحیح: علی اکبر غفاری، قم، جامعه مدرسین، دوم، ۱۳۹۲ق.
۱۲. و سائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه، محمد بن حسن حر عاملی، قم، مؤسسه آل

البيت علیہ السلام، دوم، ۱۳۷۲ ش.

۱۳. سایت مقام معظم رهبری khamenei.ir